

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2022. – Т. 45. – С. 163-175
DOI: 10.31861/mhpi2022.45.163-175

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2022. – Volume. 45. – pp. 163-175
DOI: 10.31861/mhpi2022.45.163-175

УДК 323.23:004.7](4-6ЄС)

© Наталія Ротар¹

Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії

У статті здійснено комплексне дослідження потенціалу, можливостей та перспектив діджиталізації політичної участі громадян Європейського Союзу як інструменту подолання дефіциту демократії. Встановлено, що смислові маркери процесу діджиталізації політичної участі пов'язані з метою подолання дефіциту демократії в ЄС та можуть бути означені як сукупність принципів: людиноцентризм; солідарність та інклюзія; свобода вибору; політична участь у демократичному процесі на всіх рівнях; безпека; сталість. Доведено, що подолання дефіциту демократії за допомогою інструментів діджиталізації політичної участі унаочнило ризики та небезпеки цифрового розриву, який поглиблює політично значимі кліважі: економічно розвинені регіони ЄС – економічно депресивні регіони ЄС; доступ до безпечного цифрового середовища – відсутність доступу до безпечного цифрового середовища. Однак, політичні зусилля, спрямовані на активізацію участі громадян у виробленні політики, не повинні опиратися лише на Інтернет-стратегії, а спрямовуватися й на підвищення рівня довіри та легітимності інститутів ЄС у економічно менш розвинених регіонах об'єднаної Європи. За допомогою методу SWOT-аналізу інструментів е-участі в ЄС обґрунтовано, що Європейська громадянська ініціатива, Європейська парламентська платформа та консультативна платформа петицій «Твій голос у Європі» мають певний «паритет» в кількості сильних та слабких сторін для кожного з цих інструментів. Слабкі сторони та загрози можуть бути нівельовані через розвиток їх можливостей у середньостроковій перспективі. Зокрема, потенціал можливостей інструментів е-участі криється в посиленні гнучкості та зручності відповідних цифрових платформ; виробленні та реалізації стратегій змагальної мобілізації та залучення громадян; деталізації процесу обробки пропозицій після їх прийняття; узагальнення та аналіз даних, які містяться в петиціях; створення багаторівневої системи петицій, яка дозволить корелювати локальні, національні та європейські інтереси; розгортанні дискурсивної інтеракції між громадянами та інститутами ЄС на всіх етапах використання інструментів е-участі; формалізації зв'язку між процесами участі та прийняття рішень. Встановлено, що перспективи поглиблення процесу діджиталізації політичної участі як інструменту подолання дефіциту демократії визначаються сформованим запитом на всю варіативність форм політичної участі в просторі політики ЄС, що безпосередньо пов'язано з розгортанням публічного простору європейської політики та функціональним ствердженням інституту громадянства Європейського Союзу.

Ключові слова: політична участь, дефіцит демократії, Європейський Союз, діджиталізація демократії, електронна участь.

Digitalization of Political Participation of Citizens of the European Union as an Tool to Overcome the Democratic Deficit

The article carried out a comprehensive study of the potential, opportunities and prospects for digitalization of the political participation of citizens of the European Union as a tool to overcome the deficit of democracy. It has been established that the semantic markers of the process of digitalization of political participation are associated with the goal of overcoming the deficit of democracy in the EU and can be defined through a set of principles: human-centrism; solidarity and inclusion; freedom of

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>.

choice; political participation in the democratic process at all levels; safety; constancy. It is proved that overcoming the deficit of democracy with the help of digitalization tools of political participation has clearly shown the risks and dangers of a digital divide that deepens politically significant cleavages: economically developed regions of the EU – economically depressed regions of the EU; access to a secure digital environment – lack of access to a secure digital environment. The active development of the Internet infrastructure in the EU has not significantly affected the simplification of access for older people, citizens with a lower level of education and citizens with disabilities to e-democracy digital platforms, therefore ensuring the widest possible access to e-participation platforms is a promising direction for EU policy. At the same time, EU policy efforts to increase citizen participation in policymaking should not be based solely on Internet strategies, but should increase the credibility and legitimacy of EU institutions in the economically less developed regions of a united Europe.

Using the SWOT analysis method of e-participation tools in the EU, it is substantiated that the European Citizens' Initiative, the European Parliamentary Platform and the advisory petition platform "Your Voice in Europe" have a certain "parity" in the ratio of strengths and weaknesses for each of these tools. Weaknesses and threats can be leveled due to the development of their capabilities in the medium term. In particular, the potential of e-participation tools lies in enhancing the flexibility and convenience of the respective digital platforms; development and implementation of strategies for competitive mobilization and involvement of citizens; detailing the processing of proposals after their acceptance; summarizing and analyzing the data contained in the petitions; creation of a multi-level system of petitions, allowing to correlate local, national and European interests; deployment of discursive interaction between citizens and EU institutions at all stages of using e-participation tools; formalization of the connection between the processes of participation and decision-making

It has been established that the prospects for deepening the process of digitalization of political participation as a tool to overcome the deficit of democracy are determined by the formed request for all the variability of forms of political participation in the EU policy space, which is directly related to the deployment of the public space of European politics and the functional approval of the institution of European citizenship.

Keywords: political participation, democratic deficit, European Union, digitalization of democracy, e-participation.

Постановка проблеми. Демократичний характер ЄС та ефективність його інституцій часто ставили під сумнів в політичному, науковому та медійному дискурсах. Сміслові ядра таких сумнівів розгорталося довкола поняття *дефіцит демократії*. Концептуально, дефіцит демократії в ЄС пов'язується з різними парадигмами політичного, як то нормативно-правовий простір вироблення політики Об'єднання, інституціоналізація системи політичного контролю, механізми та канали політичного представництва інтересів громадян країн-членів ЄС, прозорість політичного процесу та характер делегування, легітимність інститутів та інституцій ЄС. Класична версія демократичного дефіциту (1990-ті рр.) ґрунтувалася на тому, що держави-члени ЄС, передаючи свої повноваження наднаціональним інститутам ЄС, виводили їх за межі контролю національних парламентів, що в умовах відсутності інституту громадянства ЄС унеможливило формування інструментів громадського контролю. Згодом, від початку 2000-х рр., коли розпочався процес непрямого залучення національних парламентів до формування політики ЄС та був запроваджений інструмент Європейської громадянської ініціативи, що ґрунтувався на громадянстві ЄС, дебати щодо дефіциту демократії здебільшого розгорталося довкола очікувань від демократії, характеру і дистанції між інститутами ЄС та громадянами, дієвістю способів представництва інтересів громадян, тобто з якісними характеристиками політичного процесу: доступність, прозорість, інформаційна відкритість, залученість, делегування. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, прискорених пандемією COVID-19, актуалізувалася ідея використання засобів цифрової демократії задля подолання дефіциту демократії в ЄС. Своє функціональне відображення вона знайшла в ухваленні: (1) Європейського плану дій щодо демократії², розробленого з метою розширення можливостей громадян та створення більш стій-

² European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. On the European Democracy

ких національних демократій в ЄС шляхом сприяння вільним і чесним виборам, зміцнення свободи ЗМІ та протидії дезінформації; (2) програми цифрової трансформації ЄС «2030 Цифровий компас: Європейський шлях до цифрового десятиліття»³, спрямованої на визначення та впровадження масштабних цифрових проєктів; (3) Європейської декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття⁴ та організації дворічної відкритої Конференції щодо майбутнього Європи⁵, означеної як можливість для громадян ЄС обговорити виклики та пріоритети Європи. Всі ці ініціативи, об'єднані ідеєю подолання дефіциту демократії, ставлять у центр уваги людину, адже, як влучно наголосила Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен, «Європейський Союз – це не лише партії та політика, норми чи правила, ринки чи валюти. Зрештою – і понад усе – про людей та їхні прагнення. Це про людей, які стоять разом. За їхню свободу, за їхні цінності, просто за краще майбутнє»⁶. Власне, і громадяни ЄС вказують на бажання брати більш активну участь у прийнятті політичних рішень⁷, коли потреба в е-участі зумовлюється прагненням впливати на політику та мати більше контролю над власним життям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В процесі дослідження нами була використана низка наукових досліджень, в яких здійснено аналіз: (1) політики ЄС як такої, якій бракує демократичної легітиматії, оскільки вона впроваджується та контролюється багаторівневою системою і подекуди перебуває поза контролем формалізованих систем представницької демократії, відтак, є джерелом дефіциту демократії та нечутливою до інтересів громадян ЄС⁸; (2) процесу циркуляції цифрової інформації, як чинника (де)мобілізації політичної е-участі та формування взаємозв'язку між он-лайн та оф-лайн форматами участі громадян в політиці⁹; (3) чинників та особливостей формування режимів е-участі в ЄС¹⁰; (4) принципів, переваг та обмежень електронного формату політичної участі на всіх етапах європейського циклу політики¹¹.

Action Plan. COM(2020) 790 final. Brussels, 3.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN>.

³ European Commission (2021). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. COM(2021) 118 final. Brussels, 9.3.2021. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-2030_en.pdf.

⁴ European Commission (2022). European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. Brussels, 26.1.2022 COM(2022) 28 final. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Communication>.

⁵ European Union (2021). Conference on the Future of Europe. URL: <https://futureu.europa.eu/?locale=en>.

⁶ European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. On the European Democracy Action Plan. COM(2020) 790 final. Brussels, 3.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN>.

⁷ EVS (2016). European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file Version 4.0.0. URL: <https://doi.org/10.4232/1.12458>.

⁸ Neuhold, C. (2020). Democratic Deficit in the European Union. *The Oxford Encyclopedia of European Union Politics*. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1141#RelatedArticles>; Neuhold, C. (2014). More Bureaucracy or More Democracy: the EU at an «Unrepresentative Turn»? Maastricht: Maastricht University. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/615790/guid-3d75458b-01f8-48ad-a3c1-f65a7bc54dae-ASSET1.0.pdf>; Grimm, D. (1995). Does Europe need a constitution? *European Law Journal*. Vol. 1 (3), p. 282–302.

⁹ Al-Hasan, A., Khalil, O., Yim, D. (2021). Digital Information Diversity and Political Engagement: The Impact of Website Characteristics on Browsing Behavior and Voting Participation. *Information Polity*, Vol. 26 (1), p. 21–37; Mossberger K., Tolbert C. J. (2010). Digital Democracy: How Politics Online is Changing Electoral Participation. *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199235476.001.0001/oxfordhb-9780199235476>.

¹⁰ Tiemann-Kollipost, J. (2020). Political Participation in the Digital Age. An Ethnographic Comparison Between Iceland and Germany. Februar 2020, 224 p. URL: https://www.transcript-verlag.de/chunk_detail_seite.php?doi=10.14361%2F9783839448885-003.

¹¹ Coelho, T., Cunha, M. A., Pozzebon, M. (2022). eParticipation Practices and Mechanisms of Influence: An Investigation of Public Policymaking. *Government Information Quarterly*. 39. URL: doi:10.1016/j.giq.2021.101667; Dalakiouridou, E., Tambouris, E., Tarabanis, K. (2018). An eParticipation Acceptance Model. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*. p. 1-1. URL: doi:10.1109/TETC.2018.2861426; Heyder, M.,

Метою даного дослідження є визначення потенціалу, можливостей та перспектив діджиталізації політичної участі громадян Європейського Союзу як інструменту подолання дефіциту демократії. Для досягнення означеної мети маємо вирішити такі дослідницькі завдання: визначити смислові маркери процесу діджиталізації політичної участі в ЄС; означити ризики та небезпеки поширення е-участі громадян ЄС; здійснити SWOT-аналіз інструментів е-участі в ЄС; визначити перспективи поглиблення процесу діджиталізації політичної участі як інструменту подолання дефіциту демократії.

Методологічно ми опираємося на здобутки одного з напрямів наукового дискурсу е-демократії, започаткованого дослідником Центру електронної демократії в Цюріху Ф. Мендесем, який міркуючи над проблемами прямої демократії, довів, що е-демократію слід концептуально означати не як кінцевий стан, а як процес. Цей процес передбачає використання ІКТ у демократичному політичному процесі та стратегії діяльності інститутів демократії, спрямованих на досягнення певних нормативних цілей: прозорість політичного процесу; залучення та участь громадян; формування громадської думки через нові простори циркуляції інформації та платформи обговорення¹².

Означення е-демократії як процесу потребувало залучення нових методологічних підходів до розуміння особливостей комунікаційних процесів в публічному просторі он-лайн спільнот та тих дискурсивних просторів, які створюються соціальними медіа. Ми підтримуємо П. Калдона, З. Парахаріссі, Ю. Бека, М. Войцешака та М. Карпіні в їх твердженні про те, що традиційне визначення політичного потрібно розширити та вийти за межі раціональних дебатів шляхом інтеграції нераціональних вимірів медіатизованих дискурсів в сучасне розуміння політичного¹³. Тобто концепт політичного має методологічно оновлюватися через врахування його афективних вимірів, таких як особисті емоції, почуття, оповідання, які набувають все більшої актуальності для політичного дискурсу¹⁴. Це пов'язано з тим, що розуміння політичного у віртуальному середовищі трансформується повсюдним характером цифрових медіа¹⁵, що поступово розмиває межі між он-лайн і оф-лайн, публічним і приватним просторами та перетворює он-лайн асоціації, сформовані соціальними мережами, на інструмент як політичного впливу, так і впливу на політику.

Методологія дослідження е-участі як «використання інформаційно-комунікаційних технологій для розширення та поглиблення політичної участі»¹⁶ в сучасній політичній науці має широкі та вузькі рамки. Вузьке значення е-участі як «відносин, заснованих на партнерстві з урядом, в якому громадяни активно беруть участь у визначенні процесу та змісту вироблення політики»¹⁷, хоча і передбачає рівний з політичними інститутами статус громадян у визначенні порядку денного та форматуванні політичного діалогу, відповідальність та право остаточного рішення покладається на уряд. Тому, ми підтримуємо широке визначення е-участі, яке виходить за рамки державних ініціатив за моделлю *згори – донизу* та означає е-участь як ядро та мету е-демократії: е-голосування втрачає сенс, якщо е-участь не може бути реалізована, а е-парламент без е-участі зводиться до формалізованого адміністративного е-процесу.

Höffken, S., Heydkamp, C. (2021). eParticipation in Neighbourhood Development: A Survey of Digital Applications and Tools. *International Journal of Urban Planning and Smart Cities*. Vol. 2, p. 1–18. URL: doi: 10.4018/IJUPSC.2021070101.

¹² Mendez, F. (2007). E-Democratic Experimentation in Europe: The Case of e-Voting. *International Conference on Direct Democracy in Latin America*, 14–15 March 2007, Buenos Aires, Argentina. URL: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/112424/1/WP2007-2%20-%20Mendez%20-%20eDemocracy%20Experiences%20in%20Europe.pdf>.

¹³ Caldon, P. (2016). Digital publics: Re-defining ‘the civic’ and re-locating ‘the political’. *New Media & Society*. Vol.18(9), p. 2133. p. 2133–2138.

¹⁴ Paracharissi, Z. (2010). *A Private Sphere: Democracy in a Digital Age*. Cambridge.

¹⁵ Baek, Y. M., Wojcieszak, M., Carpini, M. X. D. (2012). Online versus face-to-face deliberation: Who? Why? What? With what effects? *New Media & Society*, Vol. 14(3), p. 363–383.

¹⁶ Macintosh, A. (2006). eParticipation in policy-making: the research and the challenges. *Exploiting the Knowledge Economy: Issues, Applications, Case Studies*. Amsterdam: IOS Press.

¹⁷ OECD (2001). *Citizens as Partners: OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*. OECD Publishing, Oct 31, 2001. Business & Economics. P. 13. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/citizens-as-partners_9789264195578-en.

Виклад основного матеріалу дослідження. Означаючи концепт дефіциту демократії як рамковий для характеристики особливостей процесу діджиталізації політичної участі, ми опираємося на його, доволі стисле, однак ємне визначення, що розміщене на офіційних ресурсах ЄС: «Дефіцит демократії – це термін, який використовують люди, які стверджують, що інституції ЄС та їхні процедури прийняття рішень потерпають від відсутності демократії та видаються недоступними для пересічних громадян через свою складність. Справжній демократичний дефіцит ЄС, здається, полягає у відсутності відповідної європейської політики. Виборці ЄС не відчувають, що у них є ефективний спосіб «відмовитися від уряду» та вони можуть змінити політику та політичний курс тоді, коли він їм не подобається»¹⁸. Проблема дефіциту демократії, в контексті діджиталізації політичної участі, на нашу думку, тісно пов'язана, по-перше, з проблемою європейського громадянства, що окрім формальних прав громадян, закріплених у Договорі про Європейський Союз, передбачає їх солідарність в легітимації політичного курсу, яка ґрунтується на моделі громадянської ідентичності; по-друге, з проблемою функціонування публічного простору ЄС як простору суспільних дебатів та політичного обміну, який контролює політику європейських інституцій, інформує їх про очікування, вимоги та інтереси громадян. Відтак, від часу правового закріплення інституту громадянства ЄС Лісабонським договором, складовою якого є політична участь, перед Об'єднанням постала потреба формування такого публічного простору, який би відповідав цінностям європейської демократії й базувався на інноваційних цифрових інструментах залучення та участі.

Основним засобом формування публічного простору ЄС були визначені комунікаційні стратегії Об'єднання, що тривалий час працювали через застосування технологій мобілізації електоральної підтримки інститутів представництва в ЄС та позиціонування їх цілей та політик у національних ЗМІ держав-членів¹⁹. Після прийняття «Плану Д для демократії, діалогу та дебатів», метою стратегічних комунікацій було визначено безпосереднє включення до політичного дискурсу громадянина ЄС як суб'єкта європейської політики²⁰. Зрозуміло, що таке амбітне завдання можна виконати тільки за допомогою механізмів цифрової демократії.

Європейський поступ політики діджиталізації демократії розпочався з означення Радою Європи контурів е-демократії у лютому 2009 р. У «Рекомендаціях Комітету міністрів державам-членам про електронну демократію»²¹, що були розроблені із урахуванням результатів обговорень на симпозиумі Ради Європи «Електронна демократія: нові можливості для посилення громадянської участі»²² (2007 р.) та семінарах Спеціального комітету з електронної демократії щодо регуляторних аспектів е-демократії²³ (2007 р. та 2008 р.), висновків генеральних доповідачів Форуму Ради Європи «Електронна демократія: смілива ставка?»²⁴ (2008 р.) та науковців щодо стандартів е-демократії, державам-членам було рекомендовано впроваджувати е-демократію як засіб захисту та зміцнення демократії, демократичних інститутів і процесів за допомогою ІКТ,

¹⁸ Eur-Lex (2018). Glossary of summaries. Democratic deficit. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/democratic-deficit.html>.

¹⁹ Lodge, J., Sarikakis K. (2013). Citizens in an Ever-closer Union? The Long Path to a Public Sphere in the EU. *International Journal of Media and Cultural Politics*. Vol. 9(2), p.165–181.

²⁰ Eur-Lex (2011). Plan D for Democracy, Dialogue and Debate. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:a30000&from=EN>.

²¹ Council of Europe (2009). Committee of Ministers. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.

²² CAHDE (2007). Symposium on e-democracy: new opportunities for enhancing civic participation. URL: https://inet.org/cahde2007-4-e-symposium-on-e-democracy-new-opportunities-for-e.html#Report_PROGRAM_ME_MONDAY_23_APRIL_2007.

²³ Council of Europe (2006). Directorate General of Democracy and Political Affairs. Directorate of Democratic Institutions Project “Good Governance In The Information Society”. Ad hoc Committee on e-democracy (CAHDE). Third meeting Strasbourg, 20-21 May 2008. Palais de l'Europe, Room 6. Dimensions and approaches for the Evaluation of E-Democracy by Georg Aichholzer and Ulrike Kozeluh. URL: https://www.academia.edu/484679/Ad_hoc_Committee_on_e_democracy_CAHDE_.

²⁴ Council of Europe (2008). Directorate General of Democracy and Political Affairs. E-Democracy: Who Dares? Forum for the Future of Democracy 2008 Session Madrid, Spain 15–17 October 2008. URL: https://www.coe.int/t/dgap/forum-democracy/Activities/Forum%20sessions/2008/Proceedings_FFD08_EN.pdf.

інвестування та реінвестування громадян у демократичне життя. В процесі формування національних моделей е-демократії, Рада Європи орієнтувала уряди на те, що під час впровадження е-демократії необхідно переконатися, що вона не змінює, а доповнює традиційні демократичні процеси, розширює можливості вибору для тих, хто хоче брати участь у політичних процесах, зміцнює довіру громадян до демократії, надає їм можливість брати участь у всіх етапах демократичного процесу. Важливо, що е-демократія розумілася як процес, який генерує виклики, ризики та потенційно створює бар'єри: (1) е-демократія залежить від ІКТ, але технологічний прогрес сам по собі не сприяє демократичному прогресу, технології є інструментами підтримки та зміцнення демократичних процесів, але вони «мають другорядне значення в демократичних дебатах. Їх не слід використовувати як виправдання запровадження електронної демократії. Технології не нейтральні, у них є свої цінності та методи»²⁵; (2) е-демократія вимагає певного рівня освіти, постійного навчання та вжиття заходів для забезпечення інклюзії, тож необхідно допомогти акторам навчитися використовувати інструменти е-демократії, але це не означає, що можуть бути заперечені традиційні інструменти політичної участі громадян; (3) важливо, щоб і громадяни, і політики мали довіру до засобів е-демократії та узгоджували відповідні правила їх використання; (4) ризики, пов'язані з е-демократією, потенційно виникатимуть внаслідок політичного та технічного зловживання ІКТ, а також недемократичного використання або заперечення можливостей, які вони пропонують для прийняття рішень. Отже, е-демократія означалася як одна з багатьох стратегій підтримки демократії, демократичних інститутів, процесів, цінностей електронними засобами, яка має допомогти подолати такі проблеми, як зменшення кількості громадян, що використовують доступне віяло конвенційних форми політичної участі, сегрегація (соціальна, расова, регіональна) та недостатнє агрегування інтересів громадян.

Е-демократія передбачає використання інструментів е-участі, актуальність яких в ЄС вперше на офіційному рівні була чітко означена в Плані дій Єврокомісії щодо е-урядування на 2011–2015 рр. як здатних «покращити можливість для громадян бути почутими та вносити пропозиції щодо політичних дій до держав-членів, зокрема, та Європейського Союзу, загалом»²⁶. Така тенденція щодо розуміння потенціалу діджиталізації політичної участі як інструменту подолання дефіциту демократії була збережена і упродовж наступних років вироблення політики цифрової трансформації ЄС. Зокрема, оцінюючи значення основних положень Європейського плану дій щодо демократії, Віце-президент ЄС з питань цінностей і прозорості В. Йоурова наголосила: «Демократію не можна сприймати як належне; її потрібно плекати й захищати. Наш план має на меті захистити та сприяти змістовній участі громадян, надати їм можливість вільно, без маніпуляцій робити свій вибір у публічному просторі. Нам потрібно оновити правила, щоб використовувати можливості та виклики цифрової ери»²⁷.

26 січня 2022 р. Єврокомісія, спираючись на попередні ініціативи²⁸, запропонувала до ухва-

²⁵ Council of Europe (2009). Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.

²⁶ European Commission (2010). COM(2010) 743 final Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, the European eGovernment Action Plan 2011–2015. Harnessing ICT to Promote Smart, Sustainable & Innovative Government. SEC(2010) 1539 final. Brussels, 15.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF>.

²⁷ European Commission (2010). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. On the European Democracy Action Plan. COM(2010) 790 final. Brussels, 3.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN>.

²⁸ European Commission (2017). Ministerial Declaration on eGovernment – the Tallinn Declaration. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/ministerial-declaration-egovernment-tallinn-declaration>; European Commission (2020). Berlin Declaration on Digital Society and Value-based Digital Government. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/berlin-declaration-digital-society-and-value-based-digital-government>; Digital Democracy with a Purpose (2021). Lisbon Declaration. URL: https://assets.bondlayer.com/saktyd721tavnm2/_assets/svimXxZTg2Aylr4v.pdf.

лення Європейську декларацію про цифрові права та принципи цифрового десятиліття²⁹. Ініціатива, сформована шляхом консультацій з усіма зацікавленими сторонами, має на меті визначити набір сталих принципів цифрової трансформації ЄС, орієнтованої на людину. Принципово, що політичні цінності ЄС, права і свободи, гарантовані його законодавством, визнаються як незмінні в умовах діджиталізації політичного процесу, а ідея цифрового громадянства розгортається довкола принципів: (1) людиноцентризму (цифрові технології мають захищати права людей, підтримувати демократію та гарантувати, що всі актори діють відповідально та безпечно); (2) солідарності та інклюзії (технології повинні об'єднувати, а не роз'єднувати людей, кожен повинен мати доступ до Інтернету, цифрових навичок, цифрових державних послуг); (3) свободи вибору (люди повинні отримувати вигоду від справедливого он-лайн середовища та бути убезпечені від незаконного та шкідливого вмісту); (4) політичної участі (громадяни повинні мати можливість брати участь у демократичному процесі на всіх рівнях); (5) безпеки (усі користувачі мають бути захищеними); (6) сталості (громадяни повинні знати про вплив на навколишнє середовище та споживання енергії їхніми пристроями)³⁰. Водночас, у політикумі ЄС сформувався розуміння ризиків цифрового розриву, який поглиблює два кліважі: (1) економічно розвинені регіони ЄС – економічно депресивні регіони ЄС; (2) доступ до безпечного цифрового середовища – відсутність доступу до безпечного цифрового середовища. На подолання цих розривів спрямовані цілі Цифрового компасу–2030³¹, в яких визначено, що до 2030 р. 80 % дорослого населення ЄС має володіти базовими цифровими навичками; усі населені пункти мають бути охоплені мережею 5G; три з чотирьох компаній повинні використовувати сервіси хмарних обчислень, великі дані та штучний інтелект; усі ключові державні послуги мають бути доступні в Інтернеті, а 80 % громадян мають використовувати eID. Означені цілі цифрової трансформації ЄС лягли в основу зобов'язань Єврокомісії, визначених в Європейській декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття, серед яких фігурує й зобов'язання «поставити людину у центр цифрової трансформації шляхом зміцнення демократичних рамок»³², тобто розширити можливості її участі у політичному процесі. Отже, в ЄС електронна політична участь (е-участь) є невід'ємною частиною процесу діджиталізації демократії.

Концептуальною основою такого розуміння е-участі в політичних практиках ЄС стали два теоретичних підходи до визначення її сутності: по-перше, це розуміння е-участі як консультативного режиму участі в політиці, який функціонально опирається на вертикальну модель комунікації *громадян – держава*, зорієнтованої на підвищення прозорості політичного процесу³³; по-друге, це розуміння е-участі як принципово нової моделі політичної участі, яка передбачає складний зв'язок між вертикальною, горизонтальною та багатовекторною інтеракцією³⁴. А. Чедвік наголошує, що е-участь як принципово нова модель політичної участі «опирається на визнання того, що знання є дискурсивним, випадковим і мінливим та виникає внаслідок взаємодії», яка є процесом «конструювання демократією самої себе»³⁵, коли нові віртуальні спільноти сприяють розвитку громадянського суспільства, для якого важлива не тільки швидкість політичного дискурсу, а і його якість.

На нашу думку, саме концептуальне поєднання означених вище теоретичних підходів,

²⁹ European Commission (2022). European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. Brussels, 26.1.2022 COM(2022) 28 final. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Communication>.

³⁰ Ibid.

³¹ European Commission (2021). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Brussels, 9.3.2021 COM(2021) 118 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-2030_en.pdf.

³² European Commission (2022). European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. Brussels, 26.1.2022 COM(2022) 28 final. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Communication>.

³³ Neuhold, C. (2014). More Bureaucracy or More Democracy: the EU at an «Unrepresentative Turn»? Maastricht: Maastricht University. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/615790/guid-3d75458b-01f8-48ad-a3c1-f65a7bc54dae-ASSET1.0.pdf>.

³⁴ Chadwick, A. (2003). Bringing E-Democracy Back in. Why it Matters for Future Research on E-Governance. *Social Science Computer Review*, Vol. 21(4), p. 443–455.

³⁵ Ibid., p. 449.

уможливило розведення в площині європейської політики трьох аспектів участі громадян в політичному процесі: е-участь (e-participation) в сенсі політичної участі; е-голосування (e-voting) в сенсі політичної дії; е-парламент (e-parliament) в сенсі політичної діяльності. Фактично, функціонально розмежовувалися політичні явища (дії, участь, діяльність), які до цього були розмежовані в теорії політичної науки. Наголосимо, що з означених трьох аспектів участі громадян в політичному процесі, по-перше, саме е-участь маркувалася як інструмент подолання дефіциту демократії в ЄС та позиціонувалася як простір використання цифрових інструментів інституціоналізованих механізмів політичної участі; по-друге, форми е-участі функціонально відповідали структурі політичного циклу ЄС.

На сьогодні громадяни ЄС зорієнтовані на використання таких інструментів е-участі, як Європейська громадянська ініціатива, Європейська парламентська платформа петицій та Консультативна платформа «Твій голос в Європі», які змістовно відповідають найважливішим етапам циклу політики – формування політичного порядку денного в ЄС та ухвалення рішень. За допомогою SWOT-аналізу проаналізуємо їх потенціал щодо подолання дефіциту демократії в ЄС.

Таблиця 1

Порівняльний SWOT-аналіз інструментів е-участі в ЄС

Параметри SWOT-аналізу	Європейська громадянська ініціатива	Європейська парламентська платформа петицій	Консультативна платформа «Твій голос в Європі»
Сильні сторони	Перший транснаціональний інституціоналізований (ст. 4 Лісабонського договору) інструмент формування політичного порядку денного за участі громадян	Вбудована в офіційну структуру Європейського парламенту (Комітет)	Офіційно закріплений та врегульований інструмент
	Має та оновлює базу активних громадян, яких можна залучати до вироблення політики	Працюючий зворотній зв'язок	Принцип єдиного вікна
	Сприяє порівнянню та узгодженню політичного та громадського дискурсів щодо конкретної проблеми		
	Заохочує до активних форм політичної участі та участі у формуванні громадської думки		
Слабкі сторони	Технологія використання механізму ЄПІ як такого та веб-порталу	Відсутність публічності та комунікаційної стратегії	Формат та процедура консультацій не гармонізовані між Генеральними директорами
	Вимагає від громадян фінансових ресурсів, високого рівня організаційної і політичної компетентності	Відсутність стратегії залучення та мобілізації громадян	Нечіткі правила щодо використання вхідних даних та механізму зворотного зв'язку.
	Відсутність чіткої і зрозумілої технології впливу ініціативи на прийняття рішень, що породжує розчарування	Відсутність інформації щодо використання вхідних даних	Складний механізм управління інформацією

	Відсутність доведеного зв'язку між якістю, ефективністю та рентабельністю застосування ЄГІ в процесі вироблення політики.	Відсутність механізму організаційного супроводу петиції	Відсутність обговорення.
		Часова затримка зворотного зв'язку.	Відсутність механізму взаємодії.
			Складність організаційного механізму.
Можливості	Інституціоналізований інструмент зв'язку між громадянами та інституціями ЄС.	Використання ресурсів, розміщених за межами офісів ЄС.	Покращення організацію зворотного зв'язку через електронну пошту.
	Подолання дефіциту демократії через розширення участі та розвиток громадянського потенціалу.	Використання простих інструментів для навчання та мобілізації (відео, SMS, опитування, візуалізація)	Використання аналітики даних (система DORIS) та залучення серверних даних.
	Взаємодія з національними (регіональними, локальними) платформами громадянського суспільства.	Надання допомоги авторам петицій у формуванні їх комунікаційних стратегій.	Забезпечення технологічної підтримки процесу організації роботи з петиціями.
	Поглиблення прозорості політики ЄС та посилення впливу громадян на неї.	Організація обговорень щодо покращення петицій та можливостей голосування	Масове залучення громадян шляхом навчання
	Інструмент мобілізації громадян та забезпечення прозорості лобіювання	Організація професійної та волонтерської допомоги громадянам у розробці та поданні петицій	Інтеграція в процес діджиталізації суспільних відносин, опанований громадянами ЄС
Загрози	Сучасні кризи ЄС та геополітичні ризики не сприяють використанню можливостей.	Повільне опанування громадянами даної форми е-участі.	
	Кризи ЄС сприяють поглибленню розчарування громадян в політиці.	Структурна сепарація громадян, що актуалізують проблему та розробниками інструментів реалізації даної форми е-участі	
	ЄГІ може перетворитися на інструмент квазілегітимності.		
	Формалізація ЄГІ може мати зворотний ефект, що посилює євроскептицизм локалізацію.		
	Непрацюючий формат ЄГІ заохочує популістичні референдуми.		

Джерело: Складено за: European Union (2022). European Citizens' Initiative. Regulatory framework. URL: https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works/regulatory-framework_en; European Parliament (2022). Petitions. URL: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/home>; European Commission (2022). Consultations. URL: https://ec.europa.eu/info/consultations_en.

Здійснений SWOT-аналіз, результати якого наведені у Таблиці 1, дозволяє визначити особливості та перспективи використання інструментів е-участі з метою подолання дефіциту демо-

кратії в ЄС. По-перше, Європейська громадянська ініціатива була першим транснаціональним інструментом е-участі, призначеним для подолання дефіциту демократії на етапі формування політичного порядку денного³⁶. Цей інструмент надає громадянам ЄС можливість подавати пропозиції, вирішення яких входить до компетенції Єврокомісії та збирати 1 млн підписів для того, щоб вона була розглянута з позицій доречності включення її до політичного порядку денного ЄС. Основні слабкі сторони ЄГІ полягають в недостатній гнучкості і зручності цифрової платформи ЄГІ та правових обмеженнях, що блокують формування культури змагальної мобілізації громадян ЄС. На нашу думку, це пов'язано з тим, що Лісабонська угода, в якій зафіксоване право громадян ЄС на використання інструментів ЄГІ, ґрунтується не на принципах демократії участі, а на принципах представницької демократії, яка надає перевагу організованім, а не індивідуалізованим інтересам окремих громадян. Відтак, попри те, що ЄГІ дає можливість використовувати інструменти е-участі, вона: (1) не покладається на стратегії мобілізації та залучення громадян (наприклад, підтримка громадян у формулюванні ініціатив, відповідних компетенціям Єврокомісії, суттєво б спростила цей інструмент для всіх зацікавлених осіб); (2) не роз'яснює, яким є офіційний процес обробки пропозицій після їх прийняття, і яким чином вони використовуються в процесах прийняття рішень.

По-друге, Європейська парламентська платформа петицій за принципами організації відповідає системам петицій, що функціонують у парламентах держав-членів, вона забезпечує прямий доступ, є інклюзивною і відкритою для громадян ЄС та для громадян третіх країн, які проживають на території Об'єднання. Це надає можливості для широкого залучення громадян до процесу ухвалення рішень, зокрема шляхом проведення парламентських слухань та публічного обговорення у парламентському комітеті. Однак, на подання петицій впливає принцип субсидіарності, адже петиція має стосуватися тієї частини законодавства ЄС, де він має виключну компетенцію. На нашу думку, функціонуючи в рамках цих обмежень, Європарламент має бути зацікавлений в узагальненні та використанні тих даних, які містяться в петиціях, що не стосуються відповідної частини законодавства ЄС, але бути надіслані до відповідного парламентського комітету. Такий підхід дозволить: (1) агрегувати артикульовані засобами е-петицій інтереси громадян; (2) поступово розширити Європейську парламентську платформу петицій з перспективою створення багаторівневої системи петицій, яка візуалізуватиме кореляцію локальних, національних та європейських інтересів.

По-третє, консультативна платформа петицій «Твій голос у Європі» працює за принципом єдиного вікна, що однозначно є успіхом в організації е-консультування. Однак формати консультацій, які негармонізовані між Генеральними директоратами, перетворюють цей процес на менш прозорий для користувачів.

По-четверте, для Європейської парламентської платформи петицій та консультативної платформи петицій «Твій голос у Європі» характерні відсутність належної інтеракції та інституціоналізованих мобілізаційних стратегій, що не сприяє подоланню дефіциту демократії в ЄС. Відтак, перспективною має стати така модель організації е-консультацій, яка дозволяє громадянам та представникам відповідних інституцій ЄС спільно обговорювати пропозиції. Для уникнення домінування взаємодії *згори (ЄС) – донизу (громадяни)*, дискурсивні елементи е-консультацій можуть бути інтегровані в платформи соціальних медіа.

По-п'яте, всі три інструменти е-участі потребують формалізації зв'язку між процесами участі та прийняття рішень, визначення статусу вхідних пропозицій, підтримуватися проактивними стратегіями мобілізації та залучення, створення системи зворотного зв'язку щодо результатів ініціативи та консультування, поєднання обговорення та голосування, що вказуватиме на характер громадської підтримки агрегованих інтересів.

Висновки. Здійснений аналіз потенціалу, можливостей та перспектив діджиталізації політичної участі громадян Європейського Союзу як інструменту подолання дефіциту демократії дозволив встановити, що смислові маркери процесу діджиталізації політичної участі пов'язані з метою подолання дефіциту демократії в ЄС та можуть бути означені як сукупність принципів:

³⁶ Детальніше див: Rotar, N. (2021). Functional Peculiarities of the European Civil Initiative as an Innovative form of Political Participation in the European Union. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 3(11). С. 235–256. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/202>

людиноцентризм; солідарність та інклюзія; свобода вибору; політична участь у демократично-му процесі на всіх рівнях; безпека; сталість.

Подолання дефіциту демократії за допомогою інструментів діджиталізації політичної участі унаочнило ризики та небезпеки цифрового розриву, який поглиблює політично значимі кліважі: економічно розвинені регіони ЄС – економічно депресивні регіони ЄС; доступ до безпечного цифрового середовища – відсутність доступу до безпечного цифрового середовища. Активний розвиток інфраструктури мережі Інтернет в ЄС суттєво не вплинув на спрощення доступу людей похилого віку, громадян з нижчим рівнем освіти та громадян з обмеженими можливостями до цифрових платформ е-демократії, відтак забезпечення максимально широкого доступу до платформ е-участі є перспективним напрямом політики ЄС. Водночас, його політичні зусилля, спрямовані на активізацію участі громадян у виробленні політики, не повинні опиратися лише на Інтернет-стратегії, а спрямовуватися й на підвищення рівня довіри та легітимності інститутів ЄС у економічно менш розвинених регіонах об'єднаної Європи.

SWOT-аналіз інструментів е-участі в ЄС вказує на те, що Європейська громадянська ініціатива, Європейська парламентська платформа та консультативна платформа петицій «Твій голос у Європі» мають певний «паритет» в кількості сильних та слабких сторін для кожного з цих інструментів. Слабкі сторони та загрози можуть бути нівельовані через розвиток їх можливостей у середньостроковій перспективі. Зокрема, потенціал можливостей інструментів е-участі криється в посиленні гнучкості та зручності відповідних цифрових платформ; виробленні та реалізації стратегій змагальної мобілізації та залучення громадян; деталізації процесу обробки пропозицій після їх прийняття; узагальнення та аналіз даних, які містяться в петиціях; створення багаторівневої системи петицій, яка дозволить корелювати локальні, національні та європейські інтереси; розгортанні дискурсивної інтеракції між громадянами та інститутами ЄС на всіх етапах використання інструментів е-участі; формалізації зв'язку між процесами участі та прийняття рішень.

Перспективи поглиблення процесу діджиталізації політичної участі як інструменту подолання дефіциту демократії визначаються, на нашу думку, сформованим запитом на всю варіативність форм політичної участі в просторі політики ЄС, що безпосередньо пов'язано з розгортанням публічного простору європейської політики та функціональним ствердженням інституту громадянства Європейського Союзу.

References

1. Al-Hasan, A., Khalil, O., Yim, D. (2021). Digital Information Diversity and Political Engagement: The Impact of Website Characteristics on Browsing Behavior and Voting Participation. *Information Polity*, Vol. 26 (1), p. 21–37.
2. Baek, Y. M., Wojcieszak, M., Carpini, M. X. D. (2012). Online versus face-to-face deliberation: Who? Why? What? With what effects? *New Media & Society*, Vol. 14(3), p. 363–383.
3. CAHDE (2007). Symposium on e-democracy: new opportunities for enhancing civic participation. URL: https://ininet.org/cahde2007-4-e-symposium-on-e-democracy-new-opportunities-for-e.html#Report_PROGRAMME__MONDAY_23_APRIL_2007.
4. Caldon, P. (2016). Digital publics: Re-defining 'the civic' and re-locating 'the political'. *New Media & Society*, Vol.18(9), p. 2133–2138.
5. Chadwick, A. (2003). Bringing E-Democracy Back in. Why it Matters for Future Research on E-Governance. *Social Science Computer Review*, Vol. 21(4), p. 443–455.
6. Coelho, T., Cunha, M. A., Pozzebon, M. (2022). eParticipation Practices and Mechanisms of Influence: An Investigation of Public Policymaking. *Government Information Quarterly*. 39. URL: doi:10.1016/j.giq.2021.101667.
7. Council of Europe (2006). Directorate General of Democracy and Political Affairs. Directorate of Democratic Institutions Project "Good Governance in the Information Society". Ad hoc Committee on e-democracy (CAHDE). Third meeting Strasbourg, 20-21 May 2008. Palais de l'Europe, Room 6. Dimensions and approaches for the Evaluation of E-Democracy by Georg Aichholzer and Ulrike Kozeluh. URL: https://www.academia.edu/484679/Ad_hoc_Committee_on_e_democracy_CAHDE_.
8. Council of Europe (2008). Directorate General of Democracy and Political Affairs. E-Democracy: Who Dares? Forum for the Future of Democracy 2008 Session Madrid, Spain 15–17 Oc-

tober 2008. URL: https://www.coe.int/t/dgap/forum-democracy/Activities/Forum%20sessions/2008/Proceedings_FFD08_EN.pdf.

9. Council of Europe (2009). Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.

10. Dalakiouridou, E., Tambouris, E., Tarabanis, K. (2018). An eParticipation Acceptance Model. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*, p. 1-1. URL: doi:10.1109/TETC.2018.2861426.

11. Digital Democracy with a Purpose (2021). Lisbon Declaration. URL: https://assets.bondlayer.com/saktyd721tavnm2/_assets/svimXxZTg2Aylr4v.pdf.

12. Eur-Lex (2011). Plan D for Democracy, Dialogue and Debate. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:a30000&from=EN>.

13. Eur-Lex (2018). Glossary of summaries. Democratic deficit. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/democratic-deficit.html>.

14. European Commission (2010). COM(2010) 743 final Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, the European eGovernment Action Plan 2011–2015. Harnessing ICT to Promote Smart, Sustainable & Innovative Government. SEC(2010) 1539 final. Brussels, 15.12.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF>.

15. European Commission (2017). Ministerial Declaration on eGovernment – the Tallinn Declaration. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/ministerial-declaration-egovernment-tallinn-declaration>.

16. European Commission (2020). Berlin Declaration on Digital Society and Value-based Digital Government. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/berlin-declaration-digital-society-and-value-based-digital-government>.

17. European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. On the European Democracy Action Plan. COM(2020) 790 final. Brussels, 3.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0790&from=EN>.

18. European Commission (2021). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. COM(2021) 118 final. Brussels, 9.3.2021. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-2030_en.pdf.

19. European Commission (2022). European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. Brussels, 26.1.2022 COM(2022) 28 final. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/declaration-european-digital-rights-and-principles#Communication>.

20. European Commission (2022). Consultations. URL: https://ec.europa.eu/info/consultations_en.

21. European Parliament (2022). Petitions. URL: <https://www.europarl.europa.eu/petitions/en/home>.

22. European Union (2021). Conference on the Future of Europe. URL: <https://futureu.europa.eu/?locale=en>.

23. European Union (2022). European Citizens' Initiative. Regulatory framework. URL: https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works/regulatory-framework_en.

24. EVS (2016). European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file Version 4.0.0. URL: <https://doi.org/10.4232/1.12458>.

25. Grimm, D. (1995). Does Europe need a constitution? *European Law Journal*, Vol. 1 (3), p. 282–302.

26. Heyder, M., Höffken, S., Heydkamp, C. (2021). eParticipation in Neighbourhood Development: A Survey of Digital Applications and Tools. *International Journal of Urban Planning and Smart Cities*, Vol. 2, p. 1–18. URL: doi: 10.4018/IJUPSC.2021070101.

27. Lodge, J., Sarikakis K. (2013). Citizens in an Ever-closer Union? The Long Path to a Public Sphere in the EU. *International Journal of Media and Cultural Politics*, Vol. 9(2), p.165–181.

28. Macintosh, A. (2006). eParticipation in policy-making: the research and the challenges. *Exploiting the Knowledge Economy: Issues, Applications, Case Studies*. Amsterdam: IOS Press.
29. Mendez, F. (2007). E-Democratic Experimentation in Europe: The Case of e-Voting. *International Conference on Direct Democracy in Latin America*, 14–15 March 2007, Buenos Aires, Argentina. URL: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/112424/1/WP2007-2%20-%20Mendez%20-%20eDemocracy%20Experiences%20in%20Europe.pdf>.
30. Mossberger K., Tolbert C. J. (2010). Digital Democracy: How Politics Online is Changing Electoral Participation. *The Oxford Handbook of American Elections and Political Behavior*. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199235476.001.0001/oxfordhb-9780199235476>.
31. Neuhold, C. (2014). More Bureaucracy or More Democracy: the EU at an «Unrepresentative Turn»? Maastricht: Maastricht University. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/615790/guid-3d75458b-01f8-48ad-a3c1-f65a7bc54dae-ASSET1.0.pdf>.
32. Neuhold, C. (2020). Democratic Deficit in the European Union. *The Oxford Encyclopedia of European Union Politics*. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1141#RelatedArticles>.
33. OECD (2001). Citizens as Partners: OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making. *OECD Publishing*, Oct 31, 2001. Business & Economics, 267 p. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/citizens-as-partners_9789264195578-en.
34. Paracharissi, Z. (2010). *A Private Sphere: Democracy in a Digital Age*. Cambridge.
35. Rotar, N. (2021). Functional Peculiarities of the European Civil Initiative as an Innovative form of Political Participation in the European Union. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2021, no 3(11). С. 235–256. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/202>.
36. Tiemann-Kollipost, J. (2020). Political Participation in the Digital Age. An Ethnographic Comparison Between Iceland and Germany. Februar 2020, 224 p. URL: https://www.transcript-verlag.de/chunk_detail_seite.php?doi=10.14361%2F9783839448885-003.